

אוניברסיטת חיפה
לבלוט בנוף האקדמי

המכון לחקר הקיבוץ
והרעיון השיתופי

מידעון המכון לחקר הקיבוץ ספטמבר אוקטובר 2022

דור מחדש ויוצר איננו זורק אל גל האשפה את ירושת הדורות. הוא בוחן ובודק, מרחיק ומקרב, ויש שהוא נאחז במסורת הקיימת ומוסיף עליה.

ברל כצנלסון

דבר המערכת

הנושאים המרכזים שמידעון ספטמבר-אוקטובר עוסק בהם הינם דווח מכנס חוקרי הקיבוץ ותנועת העבודה בגבעת חביבה שהתקיים ב-16-15 לספטמבר, דווח מיום העיון לזכרו של אמרי רון ז"ל, עדכון מקרן קיבוץ. דני זמיר כותב על "הנשאים מאחור, וחרדה כלכלית בקבוץ".

אנו מזמינים אתכם להיות איתנו בקשר ולהציע רעיונות והצעות כדי לשפר את הידיעון.

בברכה: חנה גולדמברג, אליאט אורחן וד"ר דורון נדיב.

משוט במכון לחודשים ספטמבר אוקטובר 2022

החלטנו לקדם את רעיון פרויקט הדגל של המכון בתקופה הקרובה, בנושא:

"30 שנות שינוי בתנועה הקיבוצית" (שם זמני) שיהיה מבוסס על הסקרים והמחקרים שנעשו על ידי חוקרי המכון.

ד"ר דורון נדיב ירכז את הפרויקט. פרופ' מיכל פלגי וד"ר שלמה גץ יחד עם דורון יהיו צוות ההיגוי של הפרויקט. בקרוב יכתב נייר עבודה ראשוני בנושא.

ב-14.10 התקיים יום העיון לזכרו של אמרי רון במשמר העמק (ראו הרחבה).

יום העיון השישי לזכרו של אמרי רון ז"ל - במאבק לחברה סולידרית

את יום העיון ארגנו יחד, קבוץ משמר העמק, מעגל הקבוצות, המכון לחקר הקיבוץ, יד יערי ויד טבנקין. יום העיון עסק בנושא: "חיי שיתוף ושוויון בקיבוץ ובקבוצה בישראל 2022. במושב הראשון שמענו שלוש הרצאות: פרופ' יובל דרור - הקבוצות השיתופיות -2021; 1981; גל שמיר -פרטיות בקבוצה שיתופית; יניב שגיא - קיבוץ 2030 - חזון חדש לקיימות הקיבוץ.

במושב השני התחלקנו למעגלי שיח שעסקו בנושאים הבאים: קואופרציה: כלכלה דמוקרטית בבעלות העובדים, בהובלת יוני בן בסט מפלך; הקיבוץ השיתופי - שפע קולקטיבי בעידן הניאו-ליבראלי בהובלת חן צור ממשמר העמק; הקיבוץ השיזורי - קבוצות שונות קיבוץ אחד, גל שמיר מפלך; מנהיגות שיתופית: האם יש דבר כזה, ליאור שמחה מנצר סירני ואלישע שפירא מעין השופט.

ביום העיון המוצלח השתתפו כ-120 חברים וחברות. הייחוד בו היה המיזוג בין צעירים וותיקים. כאשר מחצית המשתתפים היו צעירים, בעיקר ממעגל הקבוצות ומקיבוץ משעול, ומחציתם חברים ותיקים מהקיבוצים.

פעילויות מתוכננות

ב-12.11 נקיים את המסיק השנתי של חברי וחברות המכון, יחד עם ילדיהם ונכדיהם, כולל פעילויות נוספות.

ב-30.12 יתקיים יום העיון לזכרו של פרופ' מנחם רוזנר בקיבוץ יגור, בנושא: "הקשר בין ערבות הדדית ומיסוי בקיבוץ המתחדש".

המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי ביחד עם יד טבנקין ואגף הקהילה בתנועה הקיבוצית מתכננים מחקר בנושא הזהות הקיבוצית, ד"ר שלמה גץ ופרופ' מיכל פלגי מעורבים בתכנון המחקר.

בחודש ינואר או פברואר 2023, נחלק את פרס קרן קיבוץ לזכרם של יונה וחנה ינאי בעין השופט, על הפרס מתמודדות שלוש עבודות.

כנס חוקרי הקיבוץ ותנועת העבודה 2022

הכנס התקיים בגבעת חביבה ב-16.9.2022-15. נערכו 6 מושבים ובכל אחד היה דיווח על 3-4 מחקרים ו/או פעילויות בנושא המושב. ד"ר זאב גרינברג היה יו"ר המושב בו נסקרו המחקרים של המכון לחקר הקיבוץ. להלן התקצירים של ההרצאות.

דורון נדיב - הנהגת התק"ם והמהפך בזיקת מזכירי התנועה בין השנים 1985-2005

החל בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, ובד בבד עם השינוי שהתרחש בחברה המערבית כולה, חלה תפנית בחברה הישראלית והיא הפכה מחברת רווחה לחברת שוק בעלת אידיאולוגיה כלכלית ניאו-ליברלית וזיקה אינדיווידואליסטית. הקיבוץ כמערכת פתוחה, שהייתה מצויה בקשרי גומלין עם סביבתה, הושפע משינוי התפיסה הכללי בחברה הישראלית. שינוי זה היה בעל השפעה מכרעת על כיווני השינוי וההשתנות של התנועה הקיבוצית.

בפרק הזמן שבין 1985 ל-2005 חל שינוי מהפכני, בתנועה הקיבוצית: 'מהפכה שצמחה מלמעלה', כהגדרתו של אברהם פווין, והובילה לכך שבסוף שנת 2005 מרבית קיבוצי התנועה הקיבוצית שינו את אורחות חייהם, והפכו מקיבוצים שיתופיים לקיבוצים מתחדשים.

המחקר מנתח את תהליך הפיכתם של תומכי 'הקיבוץ החדש', מאופוזיציה להנהגת הקיבוץ השיתופי - לקבוצת ההנהגה; כיצד הפכה אופוזיציה רעיונית לאופוזיציה פוליטית, לשותפה בהובלת התנועה הקיבוצית המאוחדת (להלן: התק"ם), עד שהפכה להנהגה. ואילו הנהגת הקיבוץ השיתופי הופכת בפרק זמן זה מהנהגת התנועה לאופוזיציה.

תהליך זה נבחן באמצעות סקירת פעילותם של ששת מזכירי התק"ם בעשרים השנים הללו, והם: אהרן ידליון, מוקי צור, אריה (אריק) רייכמן, צבי (צבילי) בן משה, דב (דובי) הלמן ונתן טל. חמשת הראשונים פעלו בשנים 1985-2000, במסגרת התק"ם, ואילו טל ייצג את קיבוצי התק"ם בתנועה הקיבוצית המשותפת לתק"ם ולקבה"א - התק"צ - בשנים 2005-2000. ההחלטה לבחון את הסוגיה תוך התמקדות במזכירי התק"ם נבעה מכך שתנועה זו הייתה הגדולה והמשפיעה ביותר בתנועה הקיבוצית והובילה את השינויים בתוכה. כמו כן, מזכירי התנועה, שהובילו את רעיון הפרטה במתווה של הקיבוץ החדש, שהבולטים בהם היו אריק רייכמן, ונתן טל ייצגו באופן ברור ביותר את המגמה שהפכה לדומיננטית בתנועה הקיבוצית כולה והיו חוד החנית בהפיכת האופוזיציה להנהגה בתנועה הקיבוצית.

באמצעות תיאור פעילותם ניתן לראות גם כיצד רעיונות ההפרטה והשוק חודרים לבית התנועה ומופצים ממנה כלומר מומלצים לכלל קיבוצי התק"ם והתנועה הקיבוצית, במיוחד לאלה המצויים במשבר.

שלמה גץ וחנה גולדמברג - עמדות הנהגות הקיבוצים על הזהות הקיבוצית

המכון לחקר הקיבוץ ערך סקר קצר בקרב הנהגות הקיבוצים לגבי מאפייני הקיבוץ כיום ואתגרים לעתיד. לאתגר נענו ממלאי תפקידים (מנהלי קהילות, מזכירים, יו"ר קיבוץ) מ-62 קיבוצים, 52 מתחדשים, 10 שיתופיים בשנת 2019.

המשיבים התבקשו לציין מה מאפיין את קיבוצם. שלושה רבעים ומעלה ציינו כמאפיין "במידה רבה או רבה מאוד" חמישה מאפיינים: 1. נכונות לעזור לחברים בעת מצוקה; 2. קבלת החלטות משותפת; 3. ערבות הדדית; 4. אירועי תרבות משותפים; 5. שותפות בנכסים כלכליים. נמצא כי ההבדלים בין הקיבוצים השיתופיים והקיבוצים המתחדשים באשר למאפיינים המרכזיים של הקיבוץ הם קטנים יחסית. אמנם ערבות הדדית בקיבוץ השיתופי שונה מזו שבקיבוץ המתחדש, אולם ערך הערבות ההדדית נשאר מרכזי. חלק מהקיבוצים המתחדשים שייכו נכסים יצרניים לחברים, אולם הבסיס העיקרי נשאר – הבעלות המשותפת על אמצעי הייצור, וזו נתפסת כמאפיין מרכזי של הקיבוץ. שלושה מתוך חמשת המאפיינים המרכזיים קשורים לערכי הליבה של הקיבוץ – קבלת החלטות משותפות, בעלות משותפת על אמצעי הייצור וערבות הדדית. השניים האחרים קשורים לממד הקהילתי של הישוב הקיבוצי: תרבות משותפת ונכונות לסייע לחבר בעת מצוקה.

תחום נוסף ששאלנו עליו הוא "מה יבטיח את המשכיות הקיבוץ?". רוב המשיבים אינם סבורים שהקיבוץ הופך להיות ישוב קהילתי. רק 15% מהמשיבים – כולם מקיבוצים מתחדשים חושבים כך. מה אם כן יבטיח את המשכיות? בראש הרשימה ניצב "פיתוח הקהילתיות" עם 92% שהשיבו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" מיד לאחר מכן ציינו 85% את ההצלחה כלכלית, את הצמיחה הדמוגרפית לסטטוס של חברים בלבד, והערבות ההדדית. 75% מהמשיבים ציינו קבלת החלטות משותפות. אין ההבדלים משמעותיים בין הנהגות מהקיבוצים השיתופיים ומהקיבוצים המתחדשים בראיית המאפיינים שיבטיחו את המשכיות הקיבוץ. הצלחה כלכלית צמיחה דמוגרפית ותחושה של קהילתיות חשובה לכל ישוב הרוצה להתקיים לאורך ימים. ערבות הדדית, בעלות משותפת על אמצעי ייצור וקבלת החלטות משותפת הם עקרונות קיבוציים שאינם חיוניים לקיומו של ישוב, אבל מבדלים את הקיבוץ מצורות חיים אחרות.

הקיבוץ – גם המתחדש – שומר על כמה עקרונות ליבה. וכל עוד הם יתקיימו הקיבוץ יישאר צורת חיים ייחודית.

מיכל פלגי, אליאט אורחן, חנה גולדמברג בשיתוף עם שלומית צימרינג – מי מנהלת את הקיבוץ?

השינויים שחלו לאורך השנים בקיבוצים משתקפים הן באיפיוני נושאי התפקיד בקיבוץ והן בהגדרת התפקידים והיקפם. בהרצאה זאת נציג ממצאים מסקר שנעשה בתחילת 2022 על נושאי התפקיד בקיבוץ ונשווה את ממצאיו לשני סקרים קודמים שנעשו ב-2008 ו-2016. לסקר היו 3 מטרות מרכזיות: לתאר את פריסת התפקידים הקיימים בקיבוצים; ללמוד על

המאפיינים האישיים של נושאי התפקידים ולבחון את השינויים במערכת הניהולית בקיבוץ בהשוואה לסקרים הקודמים.

על השאלונים האינטרנטיים שנשלחו לקיבוצים ענו 169 קיבוצים. הסקר עסק ב- 16 תפקידים מרכזיים. לגבי כל תפקיד נשאל האם הוא מאויש והאם המשרה הינה מלאה או חלקית. כמו כן נבחנו האפיונים הסוציו-דמוגרפיים של ממלאי התפקיד.

הממצאים המרכזיים מצביעים על כך שמתוך 16 התפקידים שנבחנו 11 קיימים ברוב הקיבוצים. היקף המשרה של רוב התפקידים הוא חלקי. רוב נושאי התפקידים העסקיים הם גברים ועל התפקידים החינוכיים-תרבותיים אחראיות בעיקר נשים - הקיטוב בין נשים לגברים בתפקידים לא השתנה לאורך השנים. גילאי הביניים 41-55 הם הקבוצה העיקרית של הנושאים בתפקידים המרכזיים. לרוב נושאי התפקידים השכלה אקדמית. ממצא מעניין נוסף הוא הפיחות מאז הסקר שנערך ב-2008 בכהונה של בעלי תפקיד שאינם חברי קיבוץ.

בהרצאה התרכזנו בעיקר במשמעות הארגונית של: צמצום חלק מהמשרות המרכזיות ברוב הקיבוצים; "איחוד הסטטוסים" בקרב בעלי התפקיד המרכזיים; החלוקה המגדרית בתפקידים המרכזיים.

דני זמיר "מסודרים" ו"נשארים מאחור" בקיבוץ

דברי דני היו תגובה להרצאות במושב בו נסקרו המחקרים של המכון לחקר הקיבוץ בכנס של חוקרי הקיבוץ בגבעת חביבה.

מקור ההשראה שלי בחקר הקיבוץ הוא ההשערה, שהקיבוץ הוא טיפה קטנה, שבה רואים את הים הגדול. דברים שקורים במערב כולו, קורים גם בקיבוץ הקטן.

המעבר מחברת רווחה לחברת שוק ותהליכי גלובליזציה ופיננסיאליזציה, אוטומציה ומיחשוב, מייצרים במערב שתי קבוצות, שביניהן מתפתחים פערים כלכליים ותרבותיים עמוקים:

א. "המסודרים", המשתלבים היטב בשינויים האלה. ההשכלה גבוהה מהווה גורם חשוב ביכולתם להשתלב בשינויים המהירים. תנאי החיים של ה"מסודרים", מקלים עליהם להשיג את ההשכלה הדרושה ולעבוד בתחומים רווחיים מאד. זוהי הקבוצה במקצועות של ניהול, פיננסים ומסחר בינלאומי, הייטק ואקדמאים ופרופסיונלים ברמות מקצועיות בינוניות וגבוהות.

ב. "הנשארים מאחור", הם המתקשים להשתלב בשינויים האלה. הקבוצה הזאת חייתה בעבר ברמת חיים פחות מבינונית, אבל בבטחון כלכלי ובמעטפת רווחה שהבטיחו את הצרכים החיוניים ובתחושה שהיא מסוגלת להתפרנס בכבוד. אבל עם המעבר מחברת רווחה לחברת שוק, הבטחון והכבוד של הקבוצה הזאת נפגעו בצורה אנושה.

היא איננה משתלבת באוטומציה, מיחשוב, גלובליזציה וכו'. ההפרטה המסיבית של שירותי הרווחה, הרסה את מעטפת הבטחון שסייעה למעמד הבינוני הנמוך והוא איננו מסוגל לקנות שירותים טובים של חינוך, השכלה גבוהה, בריאות ועוד.

רבים מקבוצה זאת הם בעלי השכלה תיכונית בלבד. הם מיומנים במקצועות מסורתיים וכעצמאים בעסקים קטנים, עובדים מקצועיים בתעשייה, ובחקלאות, אבל העיסוקים האלה מצטמצמים והולכים.

מצבם הכלכלי מידרדר. בשירותים כמו הוראה, סיעוד, עבודה סוציאלית, שיטור, נהגות ועוד, השכר נמוך, למרות הביקוש רב שגדל עוד יותר בקורונה.

מדוע?? כי בחברת השוק של העשורים האחרונים, מצבך הכלכלי נקבע לא עפ"י התועלת או החיונית שלך לחברה (למשל שכרן ותנאיהן של האחיות והמורות), אלא עפ"י כוח המיקוח שלך והרווח שאתה יכול להביא. **בחברת השוק, השירות לציבור איננו רווחי גם אם הוא חיוני. זה איננו כשל שוק, זהו הכלל של חברת השוק.**

במצב כללי יציב, התהליכים הם איטיים, המתח בין שתי הקבוצות כמעט לא מורגש ומתקיים הצירוף של רוב "מסודר" ומרוצה ומיעוט "נשאר" שותק. הנשאר מאחור הם מיעוט נסוג כלכלית, מנוכר חברתית ופוליטית, אבל שותק ולכן בלתי נראה.

בעידן המשברים הנוכחי (כלכלי, בריאותי, אקלימי, בטחוני וגם נחשולי הגירה), הפערים בין הקבוצות מעמיקים ומתברר ש"המסודרים" ו"הנשאר" חיים בעולמות שונים כלכלית, חברתית ונפשית.

נחזור עכשו מהמערב אל הקיבוץ. בשנים האחרונות ישנו שיפור במצב הכלכלי ובשביעות הרצון בקיבוצים ואפשר לציין בסיפוק את הרוב הגדול "המסודר". אבל ישנו מיעוט משמעותי ש"נשאר מאחור". האם המיעוט הזה הוא "טבעי" ואפשר להתעלם ממנו? המיעוט הזה לא נשמע כיום. מה יקרה בתקופת משבר? האם יתרחש בקיבוץ מרד ב"שיטה"?

אולי כבר קרה משהו כזה לפני 30 - 35 שנה?

הצלחה מתמשכת מביאה לשאננות ושאננות מביאה להפתעות לא נעימות.

תהליכים שקורים במערב, עלולים לקרות גם אצלנו.

מצב כלכלי וחרדה כלכלית בקיבוץ

גם בקיבוצים יש רוב מסודר ומיעוט שנשאר מאחור. ננסה להמחיש את ההבדלים בין הרוב "המסודר" שמצבם הכלכלי טוב והחרדה הכלכלית מעטה (כ-75% מהמשיבים), לבין המיעוט של "הנשאר מאחור" שמצבם הכלכלי פחות טוב והם מבטאים חרדה רבה לגבי עתידם הכלכלי (כ-25% מהמשיבים).

הרקע הכלכלי-חברתי

מהו הרקע הכלכלי-חברתי של המדווחים על חרדה כלכלית רבה?

רובם באים מקבוצות השכר הנמוכות, רובם מרגישים מרכזיות מועטה בקיבוץ וגם אינם ממלאים תפקידים ניהוליים. לרובם אין השכלה אקדמית.

מהו הרקע הכלכלי-חברתי של המדווחים על מצב כלכלי טוב?

יש ביניהם רבים יותר מקבוצות השכר הגבוהות, רבים יותר מרגישים מרכזיות בקיבוץ וממלאים תפקידים ניהוליים ולרבים יותר יש השכלה אקדמית

לא קשה להבין, מדוע החרדה כלכלית לגבי העתיד, היא תמונת ראי של מצב כלכלי טוב. התשובות של המדווחים על חרדה כלכלית רבה, הן הפוכות מתשובותיהם של המדווחים שמצבם הכלכלי טוב.

ההרגשה בקיבוץ

המיעוט המדווח על חרדה כלכלית רבה, חשים בקיבוצם תיסכול מכך שאינם מגשימים את שאיפותיהם להתפתחות אישית, והם מודאגים מהפערים הכלכליים בקיבוצם.

הם חשים ניכור וחוסר חוסר אמון. הם מבטאים פחות אמון בהנהלת הקיבוץ, הם מרגישים מעט השפעה בקיבוץ, לדעתם הדמוקרטיה הפנימית בקיבוץ היא במצב לא טוב, והם מרגישים מעט הזדהות עם קיבוצם.

תמונת המציאות של המשיבים על קיבוצם

אצל המיעוט המדווח על חרדה כלכלית רבה, בולטת מאד **תמונת המציאות השלילית שלהם על קיבוצם**. הם חושבים שקיבוצם מטפל לא טוב בביטחון הסוציאלי של החברים, יש בו פערים כלכליים גדולים בין החברים ויש בו יותר ממקרים בודדים של עוני.

הרוב המדווח שמצבו הכלכלי טוב, מתאר ממש תמונה הפוכה. הם מרגישים שהם מגשימים את שאיפותיהם ואינם מודאגים מהפערים הכלכליים וחושבים שהפערים האלה קטנים.

הם מרגישים מעורבות בקיבוץ ואמון בו. הם מבטאים אמון בהנהלה והשפעה בקיבוץ ודמוקרטיה הפנימית בו.

יש להם תמונת מציאות חיובית על קיבוצם

הם מרוצים מהטיפול של קיבוצם בביטחון הסוציאלי של החברים וסבורים שאין בכלל מקרים של עוני, או שהם מעטים מאד.

גם במידת האמון **בעתיד קיבוצם**, שתי הקבוצות שונות מאד.

במיעוט של "הנשארים" (חרדה כלכלית רבה ומצב כלכלי לא טוב) כשליש מביע אמון מועט בעתיד הקיבוץ.

ברוב של "המסודרים" (חרדה כלכלית מעטה ומצב כלכלי טוב) כשני שלישים מביעים אמון רב בעתיד קיבוצם

סיכום

בסיכום אנו מוצאים בקיבוצים שתי קבוצות המדווחות לנו על מציאות מאד שונה. קבוצה אחת היא 75% המדווחת על מצב כלכלי טוב וחרדה כלכלית מעטה. הרקע הכלכלי-חברתי שלה,

מסייע לה להשתלב בצורה טובה בתפקידים, בעבודה והרגשתה בקיבוץ טובה.

הקבוצה השנייה היא המיעוט של 25% המדווחים על מצב כלכלי לא טוב וחרדה כלכלית רבה. הרקע הכלכלי-חברתי שלה, מכביד עליה להשתלב בתפקידים, בעבודה מכניסה ומספקת והרגשתה בקיבוץ אינה טובה.

השוני שקיים בין שתי הקבוצות, טומן בחובו מתחים. במשבר כלכלי או אקלימי, העומס על המערכות הקיבוציות גדל והמשאבים שלהן עלולים להצטמצם. שחיקה של מערכות הרווחה ושל הערבות ההדדית בקיבוץ, עלולה להכביד במיוחד על אלה שמצבם הכלכלי פחות טוב. בתנאים כאלה, מחוייבות נמוכה לקיבוץ, אי אמון וניכור עלולים להביא לקונפליקטים רציניים.

נצטרך לשאול את עצמנו, האם יש מחוייבות של הקיבוצים ושל הקיבוצניקים, כלפי "הנשארים מאחור"? מה ניתן לעשות בנושא הזה?

בעידן המשברים הנוכחי, הבעייה הזאת מעסיקה רבים ועולים רעיונות שונים ומתרחשים נסיונות שונים. אפשר לנסות ללמוד מהם, לא בשעת משבר אלא בתנאים הנוחים יותר כיום.

להתראות במידעון הבא

[Unsubscribe](#) | [Manage your subscription](#) | [View online](#)